

מתן בנימין: תגובה למיכאל אברהם

במאמרי מגליון 24¹, הצטייר רעיון שאפתני, המבקש להגדיר מחדש את מושג האמת השגור והמוכר. בגליון זה מתפרסמת תגובתו של מיכאל אברהם, תגובה שהביאה למחשבה רבה ולביקורת עצמית. למעשה, נדמה שאין מקום להתנגד למשמעותו האינטואיטיבית של המושג. אולם, דברי עומדים בעינם כאשר מתייחסים אליהם כניתוח אמפירי של הנעשה - במה, כיצד ומדוע אנו מאמינים באמיתות כאלו ואחרות. היחס בין הוודאי באופן רציונלי, לבין מה שמרגיש וודאי, או מה שמתייחסים אליו למעשה כודאי; טשטוש הגבול בין פעולה על פי סבירות רציונלית לבין פעולה סובייקטיבית - כל אלו מהווים חומר הרורש מחשבה רבה, החורגת הרבה מעבר למגבלות כתב עת זה. תגובתו של אברהם ככללה עוסקת בעניינים שבמחלוקת, עליהם יש בפי להשיב. עם זאת ראיתי לנכון שלא להתייחס באופן פרטני לכל טענה וטענה, אלא לפרוש את עיקרי הרעיון לאתר שהתבגר במהלך חילופי הדברים. בשולי הרברים אתיחס לכמה נקודות בעייתיות בולטות שראיתי בדבריו.

הוא מאשים אותנו בהכחשת האמת, בשעה שאנו רק ניסינו לברר מדוע בריוק בני האדם הולכים בעקבותיה ומדוע מן הראוי שיעשו כן תמיד²

כאשר ניגשים לבחון את המושג הכולל אמת, עלינו להבין כי כללותו איננה מוחלטת. בתחומים רבים אנו עושים שימוש במושג, על אף שכונתנו יכולה להיות שונה בכל תחום. אחד ההבדלים העיקריים בין אמיתות שונות בחיינו, הוא רמת הוודאות והאימות הנדרשת, המשתנה בהתאם למערכת המושגים וההקשר. כך למשל טוען ויליאם גיימס:

קחו למשל את החפץ שנמצא שם על הקיר. כולנו חושבים שהוא "שעון", אף על פי שאיש מאיתנו לא ראה את המנגנון החבוי שעושה אותו לשעון... וזאת מפני שההנחה הזאת עוברת, מפני שכל מה שאנחנו יודעים משתף פעולה עם ההאמנה הזאת, ומפני שדבר אינו מפריע לה...³

האמת היומיומית לא פוגשת בעימותים רבים ותהליך האישוש שלה הוא בדרך כלל קצר מאוד אם בכלל קיים. ככלל, איננו מתפשים סיבות לסתור את העובדות השגרתיות, אותן אנו פוגשים מדי יום, ואת הפרשנות שאנו מעניקים להן. אמנם, קיים גם סוג אחר של אמת - האמת המדעית. אמת זו טוענת לתיאורטיות ולמוחלטות. היא יוזמת כל העת מבחני אימות מסוגים שונים, וזאת

- 1 התער של אוקאם והחובה לרון לכף זכות: אמת אונטולוגית ואמת קיומית בפרשנות המציאות, בד"ד 24, אדר א תשע"א.
- 2 ויליאם גיימס, פרנטיזם, תל אביב תשס"ח, עמ' 79. מתוך מאמרי הראשון התייחס אברהם לציטוט של סטיבן הוקינג, וסבר כי כשלתי לוגית בהסתמכות עליו. לא צריך להידרש לכשלים לוגיים כדי להבין ששימוש ריקני בציטוטים הוא שגוי, וכמוכן שמשמעות הציטוט איננה הסתמכות עיוורת על מרען בענייני פילוסופיה.
- 3 שם, עמ' 159.

כדי לנפות אי ריוקים ולהגיע לאמת מעוצבת ומבוססת. ברמת המעשה, אדם מן השורה לא יפקפק במהימנותו של שעון היד שלו, בדיוק כשם שיסמוך על קביעה מרעית מקובלת. אולם, אם יפנה לשאול את עצמו מה מהם ודאי יותר, סביר שיאמר כי המרע הוא אכן כזה. מה, אם כן, מאחד את שתי אמיתות אלה ומצרפן תחת שם אחד?

שני סוגים אלה של אמת מתכנסים יחדיו, כל אחד ומנגנון האימות שלו, תחת כנפיה הרחבות של הפרגמטיות. שני אלה גוררים אחריהם פעולה מעשית, אשר יוצאת אל הפועל ושוב איננה מתייחסת לכמה ודאית היתה התיאוריה שהובילה אליה. ביטוי בפועל הוא גורם מחייב ליצירת אמת – האמת תהיה אמיתית רק אם דבר במישור המעשי לא יפריע לה להיות כזו. בניגוד למחשבה הראשונית, האמת המדעית היא שבירה כמעט כמו האמת השגרתית – זו, בניגוד לתפיסה המתארת אותה כאובייקטיבית ומוחלטת, עלולה גם היא ביום מן הימים להתברר כניתנת לסתירה, שכן היא כלואה בכבלי יכולת הנסיון העכשוויים. כל עוד אין דבר בפועל הסותר אותה, תיחשב האמת ודאית, אולם מרגע היווצרותם של תנאי ניסוי חדשים, נפתחות אפשרויות הפרכה רבות המעמידות אותה בסכנה. ההיסטוריה מספרת כי תיאוריות בסבירות גבוהה הושלכו לגנוי המדע, על אף ודאותם, לכאורה. הפלוגיסטון, האסטרונומיה התלמיית ואחרות, זכו לחותמת עובדתית, בעיקר בזכות יכולתן לנבא ארועים עתידיים,⁴ משום שכאותה העת הן התאימו ליכולות ההתנסות ולא היה דבר שיסתור אותן. עם התרחבות יכולת הניסוי הן הוחלפו באחרות. הניבוי המוצדק שהן הצליחו ליצור נתן סיבה טובה להאמין בהן, אולם כיום מובן כי אמונה זו התאימה לימיה בלבד.

המאחד את הודאיות השונות בהן אנו פוגשים היא הרגשת הודאות. הרגשה זו, המטביעה את חותמה על עולם המעשה, מתקבלת כתגובה לאירועים בסבירות גבוהה, אירועים בסבירות נמוכה יותר, ואף אירועים בהם אין צורך להפעיל כלי אימות כלל. הרגשה זו לא יונקת מוודאות רציונלית, אלא מביטוי תופעתי של רעיון מסוים, תוך התחשבות מרכזית בהקשר ובכלליו: ודאות אחת למדע, ואחרת לשגרת היום-יום. הרגשת הוודאות קשורה קשר ארוך לדרך האימות של התחום הנבדק. התער של אוקאם, למשל, מגריר מתורה של יצירת אמיתות עבור העולם המדעי. על פי מתודה זו, מטרתו של המדע היא התעסקות בעולם התופעות, ועל כן הוא קובע כי האמת המדעית תהיה מיוסרת על אמפיריקה בלבד, ולא על אדני הפז של הרמיון. מתודה זו תואמת להגדרת מטרתו של עולם המדע – תיאור פנומנולוגי פשטני של העולם, ורק בעזרת מתודה זו העולם המדעי שומר על מטרתו ונשאר "אובייקטיבי". המתודה לא מבקשת לפעול על עולם המדע, אלא נובעת בהכרח מהגדרתו. כל מה שיחרוג ממנה יוגדר מיד, בצורה אנליטית, כ"לא מדע".

4 אכן יש לראות במשפט זה התייחסות לראיה לוודאות מתוך יכולת ניבוי. לבר מזאת, בטוחני שישנם גם ניסויים רבים הכושלים לנבא את העתיד. משום כך, כצפוי, זוכים לפחות פרסום. סביר יותר שהכללה המגשימה את עצמה בעתיד מושתתת על פנומנולוגיה בעיקר.

ככלל, מטרתה ושאיפותיה של מערכת הדין הן בעלות משמעות רבה בתהליך יצירת האמיתות החדשות – הן מורות על טיב הפרטים הנבדקים – רמת הוודאות, הפרגמטיות והקיומיות הנדרשת. כך, מעצבים הסוגים השונים של האמיתות את עולם המושגים של המערכות שלהם. הם לא מכריחים את האדם להאמין ברבר מה הסותר את אמונתו האינטואיטיבית, אלא מורים לו לדרוש רמת ודאות נמוכה יותר, מתוך התחשבות בצרכים אחרים, חשובים לא פחות ואף יותר, של המערכת. אין מטרתה של אבחנה זו בין אמיתות להכריח את האדם לענות תשובות כפויות לשאלות שהציג על העולם, המנוגדות לתפיסת המציאות הרציונלית שלו, אלא להעלות במחשבתו שאלות אחרות.

לעיקרם של דברים, נדמה שלא ניתן להילחם בהתערבות הבלתי נמנעת של גורמים חיצוניים בשיפוט המציאות. גורמים כאלה הם מובנים בתפיסת העולם שלנו, כל תחום וכללי שלו; מדע, מוסר, ואף שגרה יום יומית. השימוש במתודת אימות שונה בכל תחום מצמיח אמת בעלת אופי אחר והשלכות מעשיות נבדלות. אך דווקא התערבות חיונית זו של ההקשר ומטרותיו בפרשנות המציאות, הם המעניקים לאדם את הלגיטימציה לאחוז באמת עשירה ומורכבת, התואמת באופן מלא יותר את עולמו.

נספח: מספר הערות

טענותיו הראשוניות של אברהם מתייחסות לפרשנות החוכה לדין לכף זכות והתער של אוקאם. באשר לשניהם, טענתי כי לעתים הם מורים לבחון את המציאות באופן שונה מזה המקובל או הסביר מבחינה עובדתית. אברהם ניסה לטעון כי התער הוא, בניגוד לדברי, כלי כשר להעיד על המציאות כשלעצמה. כראיה למהימנותו האונטולוגית של התער, עושה אברהם שימוש בסטטיסטיקה, בדוגמאות מההלכה ובלוגיקה. תמוהה בעיני הבחירה להשתמש דווקא בתחומים אלה כהוכחה לעוברתיות של התער. ההלכה, ביסודה, היא גוף הנאלץ להתמודד עם המציאות המורכבת ולהביאה לפשטות מתוך אינטרסים של קיום. להלכה אין את הפריבלגיה להעמיק חקר ולהיות ספקנית, עליה להסתמך על כלים פרקטיים כמו התער של אוקאם או הסטטיסטיקה, אשר אין להם מילה בריון הפילוסופי על האונטולוגיה. רק כך תוכל להשליט את הסדר אותו היא מבקשת לעשות.

הערה שנייה: על הפשטות

הפשטות איננה מושג שהגדרתו נובעת ממנו.⁵ גם אם נמצא הגדרה מוסכמת על פי רוב, נאלץ להתמודד עם שאלה מורכבת ביותר בכל הנוגע לחוסר הסובייקטיביות בתער של אוקאם: מה

5 אברהם עצמו הוא חלק מויכוח בדבר הגדרת הפשטות. בספרו "אלוהים משחק בקוביות", הוא מבקש לטעון כי תיאוריית התכנון התבונני היא הפשוטה יותר, ולא התיאוריה הניאו-דארוויניסטית. היווצרותה של מחלוקת כזו מעיד במעט על הבעייתיות בשימוש הנרחב בעוברתיות התער.

טיבו של הקשר בין הפשטות כפי שהיא מופיעה בשכל האנושי, לפשטות על פיה פועל העולם? כיצד נוצר שיתוף שם בין הפשטות כמושג אנושי, להכללות על פיהן פועל היקום? לשאלה עצומה זו מקדיש אברהם שורות בודדות, בהן הוא מסביר את רעיון הראייה האידיית של אדמונד הוסרל. האדם, מצטט אברהם, חוזה בעיניו את ההכללות על פיהם פועל הטבע, ורואה בהם, בדרך כלשהי, פשטות. על כרחנו נמצאנו נדרשים לסוג של מטאפיזיקה לפיה עולם המושגים של האדם מסונכרן עם העולם, כרי להציל את הטענה אודות אופיו העובדתי של התער. קשה לראות איך עמדה בנויה היטב בשל אברהם, המאופיינת בקנאה עזה כמוות לאונטולוגיה ולוגיקה, למחשבה חדה ולהאדרת יכולת ההיסק האנושית, מיוסדת על הנחת יסוד מיסטית כמו זו.

הערה שלישית: על הקו הישר

אברהם עשה שימוש מרכזי בניבוי גיסויים כראיה חותכת לעובדתיות התער. בנוסף להתיחסות הנ"ל, תמוהה בעיני ראייה זו. גילויה של תופעה חדשה, המאיימת לשנות את מערכת המושגים המדעית, גורדת תגובה שמרנית של מרענים – במקום לעבור לתיאוריה שלמה אחרת ובכך ליצור מהפכה, תינתן הערפה לתיאוריה המרחיבה את האמת כפי שהכירו אותה עד כה.⁶ תיאוריה המשלבת בתוכה, עד כמה שאפשר, את האמיתות האלה. אולם, בחירה דווקא בתיאוריה כזו, על אף הימצאותן של תיאוריות אחרות המתאימות לשלל הנתונים, היא בחירה כעלת בסיס סובייקטיבי ושיקולים של נוחות. קשה, אם כן, לסמוך על "ישרותו" של הקו שמצייר אברהם.⁷

6 דוגמה מובהקת ואקטואלית ניתן לראות בתגובתם השמרנית-אגרסיבית של מרענים מסוימים, לאפשרות התגלית על חלקיק הנע במהירות גבוהה ממהירות האור, במאיץ החלקים ב-cefn. עוד לפני שהתפתח הסבר מדעי לתוצאות הגיטוי ההזוי, הפחר מההשפעות חסרות התקדים של תגלית כזו עורר מרענים רבים להצהיר בביטחון כי הסבר חלופי יימצא ומשפטו של איינשטיין לא ימוט לעולם. כיצד, כמרענים עברי העולם הגטולים השפעות סובייקטיביות חיצוניות, ניתן לצאת בקביעה כזו?

7 עיין שם, עמ' 165.